

HUQUQ SHAKLLARI (MANBALARI) VA ULARNING TURLARI TO'G'RISIDA TUSHUNCHA

Vahobov Shahbozbek Bobomurod o'g'li

Qo'qon davlat pedagogika insituti Tarix fakulteti

MG'MAHT yo'nalishi 2-bosqich talabasi

[@vahobov.shaxboz](mailto:vahobov.shaxboz) (90) 858-64-04

Anotatsiya. Bilamizki huquq shakllari jahon huquq tizimining asosini tashkil etadi. Bu tushuncha jamiyatdagi turli sinf, millat, elatlarning erkini va huquqlarini taminlovchi asosiy kategoriyalardan. Bu davlat organlari tomonidan, uning majburlash kuchi orqali qabul qilingan qonunlar, qarorlar, farmonlar va boshqa normativ aktlarni o'zida mujassamlashtiradi. Bularni bajarish har bir davlat organi yoki fuqarosi uchun majburiy hisoblanadi. Ushbu maqolada huquq shakllari va uning turlari to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar. Huquq shakllari, huquq manbalari, huquqiy odat, sud pretsidenti, normativ huquqiy hujjat, normativ shartnoma, qonunchilik, ustav.

Huquq shakllarini har bir davlat o'z qonunchiligiga ko'plab shakllari va turlarini kiritgan, yuridik adabiyotlarda huquq manbai va huquq shakllari bir mazmundagi kategoriya sifatida keltiriladi ular mazmunan bir tushuncha lekin lug'aviy tomondan bir-biridan farq qiladi. Huquq manbasi» va «huquq shakli» kategoriyalarining yuridik tabiatini tushunishda, avvalo, «manba» va «shakl» so'zlarining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratish zarur. Jumladan, «manba» (arabcha - boshlanish; ibtido) ko'chma ma'noda esa biror narsa, ish-harakatning yuzaga kelishi, faoliyat uchun asos-omil bo'lgan narsa; sabab degan ma'nolarni bildiradi. «Shakl» esa (arabcha - ko'rinish, rasm, tarz) biror-bir narsa yoki predmetning tashqi ko'rinishi, mazmunining ifodalanishi kabi ma'nolarni anglatadi.

Huquqning manbasi deganda umumiy ma'noda huquqni ifoda etilish shakli tushuniladi. Huquqning birlamchi manbai xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari va qoidalari hisoblanadi. Huquqiy hodisa sifatida huquq manbasini uch xil ma'noda tushunish mumkin: birinchisi, moddiy ma'noda - bu jamiyatdagi mulkchilik shakllari, moddiy shart-sharoitlar, jamiyat a'zolarining qiziqishlari va manfaatlari; ikkinchisi, mafkuraviy ma'noda - bu turli huquqiy mafkura va ta'limotlar, huquqiy ong; uchinchisi, maxsus yuridik ma'noda - bu huquqning shakllari. Huquqning asosan quyidagi shakllari mavjud: huquqiy odat, normativ-huquqiy hujjat, huquqiy pretsedent, normativ shartnomalar va boshqalar.

Huquq manbasi muayyan rasmiy bir shaklga ega bo'lishi uchun, albatta, bunday manba davlat tomonidan e'tirof etilishi va tegishli huquq ijodkorligini amalga

oshiruvchi vakolatli organlar tomonidan rasman e'tirof etilishi, ya'ni mustahkamlab qoyilishi kerak. Shundagina u davlat huquq tizimida o'rnashib qolishi va rivojlana olishi mumkin.

Yuqorida takidlanganidek huquq shakllarining asosan to'rtta elementi amaliyotda keng qo'llaniladi bular. Huquqiy odat, normativ-huquqiy hujjat, huquqiy pretsident va normativ shartnomalardir ushbu tushunchalarga to'xtaladigan bo'lsak,

Huquqiy odat bu- uzoq davr mobaynida amalda bo'lish natijasida shakllangan va davlat tomonidan umummajburiy qoida sifatida tan olingan yurish-turish qoidasidir. Huquqiy odat boshqa ijtimoiy normalardan o'zining davlat tomonidan tasdiqlangani, bajarilishining majburiyligi va davlatning majburlov kuchi bilan ta'minlanishiga qarab ajralib turadi.

Har qanday odat ham huquqiy odatga aylana olmaydi, balki ma'lum bir guruh yoki butun jamiyatning manfaatlariga javob bera oladigan va davlat tomonidan sanksiyalangan odatgina huquqiy odat bo'lishi mumkin. U umumiy harakterdagi xulq-atvor qoidalarini huquq normalari ko'rinishida mujassamlantiradi;

Huquqning manbalari tizimida huquqiy odatning roli va o'rni turli davlatlarda turlicha bo'lgan. Davlat yuzaga kelishi bilan qonunlar, farmoyishlar, sud pretsedentlari, ma'qullangan urf-odatlar va hokazolar ko'rinishida o'rnatilgan pozitiv huquq tizimini shakllantirgan. Mamlakatimizda ham huquqiy odat muayyan darajada huquq manbasi sifatida e'tirof etilgan. Xususan, Qurbon va Ro'za hayiti, Navro'z kabi milliy qadriyatlarimiz rasmiy ravishda bayram sifatida e'tirof etilib, mehnat qonunchiligida dam olish kunlari sifatida rasmiy belgilab qo'yildi.

Huquqiy pretsident bu- (lot. «praecedens» - avvalgisi, oldingisi) - sud yoki ma'muriy organning yozma yoki og'zaki qarori bo'lib, bu qaror kelgusida barcha shunga o'xshash ishlarni ko'rib chiqish va hal qilish uchun asos bo'ladigan namuna normadir. Huquqiy pretsidentning sud va ma'muriy pretsident shakllari mavjud. Huquqiy pretsidentning sud pretsidenti shakli AQSH, Avstraliya, Buyuk Britaniya, Kanada va Yangi Zelandiya kabi umumiy huquq amalda bo'lgan davlatlarda huquqning manbasi sifatida keng qo'llaniladi. Pretsident avval sodir bo'lgan vaziyat yana yuzaga kelganda qanday yo'l tutish lozimligini anglatadi va oziga xos namuna sifatida qabul qilinishi tushuniladi. Sud ishlari bilan bog'liq pretsidentga sud pretsidenti deb qaraladi. Sud pretsidenti - bu muayyan ish bo'yicha sudning shunday qaroriki, u boshqa sudyalarga kelgusida shunga o'xshash ishlarni hal qilishda qanday qaror qabul qilish lozimligini ko'rsatadi. Ma'muriy pretsident-ma'muriyatning jamiyatni boshqarish sohasidagi ayrim ishlari yuzasidan qabul qilgan qarorini, kelgusida xuddi shunga o'xshash ishga asos sifatida qo'llanilishi.

Normativ-huquqiy hujjatlar rasmiy hujjat bo'lib, belgilangan shakl va rekvizitlarga ega Normativ-huquqiy hujjat- vakolatli davlat organi (yoki mansabdor shaxs)ning belgilangan tartibda qabul qilgan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga

qaratilgan, umummajburiy tusdagi qoidalarni o'rnatuvchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi yuridik hujjat. Normativ-huquqiy hujjatlar O'zbekiston Respublikasida huquqning asosiy manbayidir

Huquq shakllarining xalqaro amaliyotda va xalqaro huquqda eng ko'p qollaniluvchi to'rtinchi shakli bu, Normativ xalqaro shartnomalardir. Normativ shartnoma-ikki yoki undan ortiq mustaqil huquq subyektlari o'rtasida tuziladigan hamda ularning huquq va majburiyatlarini o'rnatadigan, o'zgartiradigan yoki bekor qiladigan og'zaki yoki yozma shaklda ifodalanadigan va tuziladigan bitimlar. Normativ shartnomalar asosan xalqaro munosabatlarda huquq manbai sifatida maydonga chiqadi. Xalqaro shartnoma - davlatlararo yoki boshqa shaxslar o'rtasida o'zaro kelishuv bo'lib, xalqaro huquq asosida tartibga solinadi. Xalqaro shartnomalar tuzilgan vaqtda yoki tan olingan (ratifikatsiya qilingan) da uning matnida ifodalangan majburiyatlarni taraflar bajarishi shartligi belgilab qo'yiladi. Ayrim holatlarda davlatlar o'rtasida tuzilgan shartnomalar amal qilish muddati tugamasdan ham bekor qilinishi mumkin. Bu xalqaro huquqda denonsatsiya qilish deb nomlanadi.

Xulosa qilib aytganda huquq shakllari (manbalari) xalqaro huquqning qolaversa mahalliy huquqning ajralmas qismidir va u bilan uzviy bog'liqdir. Uning shakllari esa mahalliy huquq tizimlarini bir-biridan ajratib turuvchi va farqlovchi belgilaridan hisoblanadi. Huquq shakllari ma'lum bir miqdorda milatlararo va xalqaro integratsiyani kuchaytiradi. Normativ xalqaro shartnomalar ham huquqiy tizimda alohida o'ringa ega u dunyo mamlakatlarini bog'lovchi va munosabatlarni tartibga soluvchi rasmiy hujjatlardan sanalib dunyoda tinchlikni va hamkorlikni saqlovchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davlat va huquq nazariyasi. Saydullayev Sh.A. 2020-yil.
2. X,айитбоев Ф.П., Нажимов М.К. Хозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари.
3. Islomov Z. Davlat va huquq nazariyasi. 2007-yil.
4. Axmedshaeva M. Davlat mehanizimi va hokimyatlar bo'linishi. 2005-yil.